

ÂŞIK GELENEĞİ İÇİNDE ERMENİ ÂŞIK SARKİS ZEKİ

On the Place of Armenian Minstrel-Poet Sarkis Zeki in Turkish Minstrel-Poet Tradition

Un poète populaire arménien au sein de la tradition de la poésie populaire : Sarkis Zeki

Yrd.Doç.Dr. F. Ahsen TURAN*

ÖZET

Birbirleriyle uzun müddet temasta bulunan milletlerin bütün içtimai müesseseleri gibi edebiyatları da benzerlik göstermiştir. Ermeni edebiyatının en önemli kısmını teşkil eden Âşuğ Edebiyatı ve temsilcileri üzerinde Türk edebiyatının tesiri olmuştur. Bektaşilik potasında eriyen aşık Sarkis Zeki de bunlardan biridir.

Anahtar kelimeler

Âşık, Ermeni Aşıklar, Bektaşilik

ABSTRACT

As in their complete social foundations, their literature has shown similarities within the nations who have had contact to each other for long periods. There has been an important influence of the Turkish literature to the "Ashug" poetry and their representatives which constitute the most important part of Armenian literature. Sarkis Zeki who has grown up in the Bektashi culture is one of them.

Key words

Ashik, Armenian Ashug, Bektashism

GİRİŞ

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra burada yaşayan Ermeniler için yepyeni bir dönem açılmıştır. Hristiyan âlemi ortaçağın karanlığında boğuşurken, İslâm dünyası insanî değerlerin güzelliklerini yaşıyor, hakimiyeti altındaki insanlar da bu hoşgörü ortamından en üstü seviyede yararlanıyorlardı. Böyle bir dönemde Türklerle tanışan Ermeniler, Anadolu'da Selçuklular idaresinde ve 19. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına kadar da Osmanlıların idaresinde huzur ve güven içinde varlıklarını, dil, din ve kültürlerini sürdürmüşlerdi. Anadolu'dan hac görevini yerine getirmek üzere Mekke'ye ve Medine'ye doğru yola çıkan bir Türk evinibarkını Ermeni komşusuna emanet ede-

rek uzun süreli yolculuğuna çıkabiliyordu. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, şehirde Rum patrikliği yanında bir de Ermeni Patrikliği kurmuş, bu suretle Ermeniler, Bizans idaresinde sahip olmadıkları dini hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Hatta diğer azınlıklara nazaran Türklerle daha fazla kaynaşıp, anlaşarak devletin güvenini kazanmışlardı. Tarım, ticaret ve kuyumculuk gibi işlerle meşgul olup zenginleşen Ermeniler, Türklerden daha rahat bir hayat yaşamışlardır. Yüksek devlet memurluklarına ve elçiliklere atanmışlar, milletvekili, hatta bakan bile olmuşlardır. Devlete gösterdikleri bu sadakat dolayısıyla (XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar) Osmanlı yöneticileri tarafından kendilerine "Millet-i Sadıka" denmişti

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

(Turan, Safran, 1999:78-79; Sonyel, 1987:89-91). Uzun bir zaman diliminde birlikte yaşayan bu iki milletin kültürel etkileşimi de tabii bir tezahür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ermeniler ile Türkler arasındaki bu karşılıklı tesirlerin derecesi mukayese edilecek olursa Ermeniler üzerindeki Türk tesirlerinin başka tesirlerle mukayese kabul etmeyecek derecede büyük olduğu görülür (Köprülü, 1986 : 255). Çünkü Türkler siyasi hakimiyet, nüfus sayısı kültürel geçmiş ve süreklilik açısından Ermeniler üzerinde maddeten ve manen nüfuz icrasına muktedirlerdir. Buna ispat teşkil edebilecek en güzel örneklerden biri de XIX. yy'da Anadolu'yu gezen Moltke, Ermenileri Hristiyan Türkler zannetmiştir (Köprülü, 1986 : 259).

Türkçe yazan aşuğların sayısı küçümsenmeyecek kadar çoktur. Basma eserlerde de halk şiiri hatta divan şiiri örnekleri vardır. Ülkemizde aşuğlar konusunda ilk araştırma Fuad Köprülü'nün 1922'de yayımlanan "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı üzerindeki Tesirleri" adlı makalesidir (Köprülü, 1922 : 1-30).

Türkolog İstapan Gurdigyan'ın Surp Pırgıç Hastanesi'nin 1935 yılı salnamesinde yer alan "Türkaked Hay Panasdeğdzner Yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar) başlıklı makalesi ve Haçik Amiryan'ın Fuad Köprülü'nün tezlerine eleştiriler getirdiği Turkalezu Hay Aşuğner: Osmanyen Gaysrutyan, 16-20 erort Tarer (Türkçe Söyleyen Ermeni Âşıklar : Osmanlı İmparatorluğu, 16-20. Yüzyıllar) başlıklı kitabı da bu konuda önemli araştırmalardır (Pamukçıyan, 2002:XII-XIII).

Hayk Berberyan 1964'te yayımlanan "La Litterature Armeno-Turque" başlıklı makalesinde, aşuğları üçe ayırmıştır:

1. 17. yüzyıl Yeni Culfa İran okulu: Bu şairler Ermenice, Farsça ve Azeri Türkçesiyle çeşitli konularda şiirler yazmıştır. Tanınmışları arasında Kul Artin, Culfalı Petros Kul Hovhannes, Miskin Stefan sayılabilir.

2. Anadolu ve İstanbul okulları : Anadolu okulunun temsilcileri arasında Keşişoğlu, Mesihî, Sarkis Zeki (Nurluyan), Sivashlı Pesendî; İstanbul okulu temsilcileri arasında da Derviş Hampar, Meydanî, Bidârî, Püryanî, Namî Vartan sayılabilir.

3. Kafkasya okulu : En önemli temsilcisi Azeri Türkçesiyle de şiirler yazan Sayat Nova'dır (Pamukçıyan, 2002, XI-II).

Birbirleriyle uzun müddet temasta bulunan milletlerin, bütün içtimai müesseseleri gibi edebiyatlarını da mukayese cidden gereklidir. Ermeni araştırmacılar, edebiyatımızın şüphesiz en kıymetli şubesini teşkil eden Âşık şiirlerini Ermeni edebiyatına mâletmek istemişlerdir (Köprülü, 1989:240). Halbuki Ermeni edebiyatının da hemen hemen en mühim kısmını teşkil eden "Âşug" şiirlerinin teşekkülünde, Türk edebiyatının ne kadar büyük tesiri olduğunu gösteren örnekler vardır. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde Ermeni âşıkların da Türkçe şiir söylediklerini dolaylı olarak anlatır (Evliya Çelebi, 1986:23).

Halit Bayrı İstanbul'daki Ermeni âşıklar hakkında şu bilgileri verir. "Halicioğlu'nda Dolmacı Mihran adındaki Ermeni'nin kahvesi âşık kahveleri içinde önem arz ediyordu. Dolmacı Mihran'ın kahvesine meydan şairlerinden Ermeni olanlar gelirdi. Dolmacı Mihran ve Ermeni şairler "Ermeni ağzı" denilen bir usul ile çok güzel semâi okurlardı". Ayrıca Bayrı, o vakti idrak edenlerin Ermeni ağzı denilen usulün unutulduğunu

söylediklerini de söylemektedir (Bayrı, 1950:163, 164).

Beysanoğlu da Diyarbakır'da panayırılarda, kahvehanelerde düzenlenen şenliklere atışmalara, muamma çözme yarışmalarına Türkçe söyleyen Diyarbakırlı Ermeni âşıkların da katıldığı tespit etmiştir (Beysanoğlu, 1992:68).

Köprülü ise Ermeni âşıkların, nazım şekli, eda, son dörtlükte şair adının zikredilişi, telâkki ve zevk itibariyle, âşık edebiyatımızdaki örneklerden tamamıyla farksız eserler vücuda getirdiklerini ifade etmektedir (Köprülü, 1989:248).

ERMENİ ÂŞIK NURLIYAN SARKİS ZEKİ

İki milletin kültürel etkileşimi neticesinde Türkçe şiir söyleyen, Hayk Berberyan'ın tasnifinde de Anadolu okulunun temsilcileri arasında yer alan Ermeni Âşıklardan biri de Nurlıyan Sarkis Zeki'dir. Zeki 1258 (1842-43) yılında Sungurlu'da doğmuştur. İlk tahsilini Ermeni okulunda gördükten sonra babası Nurlu Çorbacı tarafından müderris Ömer Efendi medresesine verilmiş ve tahsilini orada tamamlamıştır. H. 1280 (1863-64) yılında Sandık emini, daha sonra tahrir katibi ve mahkeme azası sıfatıyla görev yapmıştır. Bir ara bu görevinden azl edildiyse de, Adliye nazaretine çektiği telgraf üzerine tekrar bu görevine tayin edilmiştir (Köprülü, 1989:266).

Keskin halkı ve bu havalinin âşıkları Zeki'den Keskinli diye bahsetmektedirler. Çingeyli Âşık Bektaş Gazeloğlu'nun anlattıklarına göre Keskinliler, toplantılarda Sarkis geldiğinde onun şairliğine hürmeten ayağa kalkar ve onu ayakta karşılarlarmış. Ancak Sarkis için ayağa kalkmak onları rahatsız etmekteymiş. Buna bir çözüm yolu arayarak toplantılara Sarkis'ten sonra gelmeğe

karar vermişler. Böylece hem Sarkis'e ayağa kalkmak zorunda kalmayacak, hem de Sarkis'in gönlünü kırmayacaklarmış. Bunu anlayan Sarkis duruma çok üzülmüş. O sırada Hacı Bektaş evlâdlarından Cemal Efendi Keskin'de misafir olarak bulunuyormuş. Sarkis'e yapılanlardan üzüntü duyarak senin adın Zeki olsun demiş. Zeki bütün bu hadiseler neticesinde üzüntüsünü şu mısralarla dile getirmiştir. Ya nice sabretsin Zeki dünyayı viran ettiniz./ Hörmek etmek böyle midir Hazret-i Peygambere/ Hem ciğer-pâreyi nur-ı çeşm-i Haydara (Kaynak Kişi 1)

Sarkis Zeki, Keskin ve havalisinde haklı bir şöhrete sahiptir. Özellikle o bölgedeki Aleviler ona son derece hürmet edip kıymetli hediyelerle ziyaretine giderlermiş. Sarkis Zeki'nin Bektaşî şairlerinden hiçbir farkı yoktur Aşık Sarkis'in yakın dostlarında Hırrant Hurri Efendi'nin naklettiği Sarkise ait olan "Her mezhep ve tarıkata hürmet ederim, lakin Bektaşî tarikatını çok severim." Sözü de tespitimizi teyit eder niteliktedir. İlham şekli, eda duyuş tarzı ve düşünüş itibariyle onu tamamıyla bir Türk Bektaşisi gibi düşünebiliriz (Köprülü, 1989:267). Sarkis Zeki sadece halk arasında değil, bölgede toplanan âşıklar arasında da itibar bulmuştur. İçinde âşık Zeki'nin de bulunduğu "yedi âşıklar" diye adlandırılan, Seyyid Süleyman, Deli Boran, Sefil Ahmet, Fedai, Yazırlı Sefil Ali, Kul Fakir, muhtelif zamanlarda Haydar Sultan'da yedi gün karşılaşmalar atışmalar yapar ve birbirlerini yemezlermiş (Kaynak kişi 2).

Sarkis Zeki'nin İstanbul'a gidişi ve orada sanatını icra edişi ile ilgili bilgi sahibi olmamıza rağmen, Ahmet Rasim, hatıralarını anlatırken İstanbul gazinolarından birinde Köroğlu havalarını ça-

ğırnakla meşhur Sarkis adında Ermeni bir saz şairinin varlığından bahsetmektedir (Ahmet Rasim, 1840:213).

İzzet Ulvi Bey, Türk Yurdu Mecmuasında yazdığı bir makalesinde Sarkis için “Duyguca ve ruhça bir Türk” diye bahseder (İzzet Ulvi, 1328:204, 210).

Sarkis’in büyük İslam sofilerin salık oldukları vucudiyeye mezhebini kabul ettiğini gösteren bir takım manzumeleri olduğu gibi Bektâşi ve Hurufî olduğunu Fazlul’âh-Hurûfî’ye ve onun Câvidân’ına inandığını dile getiren parçaları vardır (Köprülü 1989:266).

Aruz vezni ile yazdığı parçalarında hissedilir bir ahenksizlik vardır; fakat koşmalarında orta kıymette âşıklardan aşağı sayılmayacak meziyetler mevcuttur.

Zeki’nin şiirleri dostu Hırrant Hurri Efendi tarafından toplanmış ve tertip edilmişse de basılmamıştır. Hırrant Hurri Efendi, Sarkis Zeki’nin şiirlerinden oluşan bu mecmuaya “Setredilmiş Cevherler” adını vermiştir. Mecmuadaki şiirler Aleksî Efendiye ithaf olunmuştur (Noyan III, 2000:41).

Aşık Sarkis Zeki’nin aşağıda verdiğimiz mutasavvıfane mısraları onunu “vahdet-i vücut” a kail olduğuna delalet eder:

*“Men’aref” esrârına cân vermişim ez cân u dil
“Alem’ül-esma” benim, esrâr-ı esmâ bende var
“Len Terânî”dir sözüm ‘arş-ı üstüvâdan söylerim
Gâh “Kafdan dem urup gâh “Kef Ha”dan söylerim*

*Ol ben şehri ‘ulûm, ol diğeri bâb-ı ulûm
Gâh Muhammed, gâh Aliyye’l Mürteza’dan söylerim*

Sarkis Zeki, insanda kâl ve hâl paralelliği yaşamayan din adamlarına karşı da tavrı sergiler.

*Kavl-ı vâiz efsâne-i laklaktır
Değil kürsî Arş’a çıksa alçaktır.
Sayd-ı mazlum için dâne-i faktür*

Sakın ol tesbîh-i sad-dânelerden (Noyan III 2000:40)

Kardeşi Harik Efendi’nin vefatından çok etkilenmiş ve on dokuz yaşında iken teslim ve tevekkülü ifade eden şu şiiri söylemiştir.

*Ecel teahhür etmez ey Zeki aslâ
“La yesta ‘hirûne sâ’aten velâ
yestakdimûn” buyurdu hazret-i Mevlâ
Bu çâresiz derde tahammül lâzım (Noyan III 2000:40)*

Sarkis Zeki için yaşananlar ve yaşanılacaklar şu mısralarda özetlenmiştir. Öyle bir dert ki tedbir ile derman olmaz/Yazılan levh-i kaderde eder elbette zuhûr

Hazırlanan ama basılamayan bu mecmuanın mukaddimesinde Hırrant Hurri Efendi, Zeki’den şu şekilde bahsetmiştir: “Dostum Zeki’yi görmek, tanımak isterseniz onu başka yerde aramayın. O tabiat aşığıdır. Sabahleyin evinin penceresine oturur, etrafı seyrederek derin derin düşünür. Vakt-i öğlen ise mahkeme salonunun da bulursunuz. Dokuz raddelerinde Sungurlu’nun latif bağları arasında kuşların nağmelerine karışmış bağlama sesi işitirseniz doğru oraya gidin. Zeki’yi çayır üzerinde yan gelmiş, yanında mahdumu Alexander’ı bağlama çalarken görürsünüz. Çok sevdiği dostlarından Terzi Artin, Muhtar Fikri Efendiler de oradadır. Temiz Türkçe söyleyen orta boylu, sarı benizli, kumral bıyıklı olanı Zeki’dir (İzzet Ulvi, 1528:206).

Nurliyan Sarkis Zeki 1298’de vefat etmiştir. Oğlu Alexander da bu hadisenin tesirinden kurtulmayarak intihar etmiştir. Hırrant Hurri Efendi, Sarkis Zeki’nin mezarının yerini bilmediğini ve şiirlerinden ele geçenlerin onun mezarı olduğunu söylemektedir (İzzet Ulvi, 1328:205).

SARKİS ZEKİ'NİN ŞİİRLERİN- DEN BİRKAÇ ÖRNEK

*Dilde cevlân eder meyl-i muhabbet,
Agyâre göründü yâre görünmez;
Kimlere kıldumsa derdim şikâyet
Dediler cevri-i gül hâre görünmez
Bana rahat Hak'tan olmamış nasib
Gûşe-i vahdette kalmışım garib
Başın için elin benden çek tabib
Bana bu derdimden çâre görünmez
Yâre ey dil zâhir olsaydı eğer
Belki bulunurdu derdime zafer
Zeki tâ ciğerden vurulmuş meğer
Akar kanı amma yâre görünmez (Köprülü
1986:267, 268; İzzet Ulvi, 1328:206).*

*Gönül ehlinden gam bulunmaz ammâ
Demsiz gönülden de ferâgat olmaz
Hâlet-i mey inkâr olunmaz ammâ,
Sâkisiz meyde de helâvet olmaz
Bu hususta neler çekti kühken
Sen bâri kaydını görüver erken,
Cânı, cânâna ver istemiş iken
İstenilen malda meymenet olmaz
Nâ-ehline mey-i gülgün içirme
Öyle müfsidlerin bezmine girme
Yarane ver gönülün, zâhide verme
Tilkiye güvercin emânet olmaz
Yâre meyl verüp açtın bir yâre
Yarana gayrıdan arama çâre
Zeki ne arasan nefsinde ara
Her şeyhim diyende kerâmet olmaz (Köprülü,
1986:267; I. Ulvi, 1328:206)*

*Gayrı ben seninle ey bi-mürüvvet
Kat'ı alâka-i muhabbet itdim
Anladım ki yokmuş sende merhamet
Gönül verdiğime nedâmet itdim
Tükendi kalbimim şevki serveri
Meyl eylemem artık olsan da huri
Ben böyle bilmezdim yürü var yürü
Pek gafil bulundum kabahat ettim
İştmem ey Zeki güft u şinidi
Zirâ visâlinden kesdim ümidi
Korkub sakındığım bir canım idi
Anı da Allah'a emanet ettim (I. Ulvi,
1328:205)*

*Hor görme eşyâyı ey zaiifü'l basar
Herkes bu 'alemde ekdiğin biçer
In hayren fe-hayri in şerren fee-şerr
Sen meslek-i hayra salık ol yürü
Ey Zeki dünyâdan kıl özün irak
Sivâ mâsivâdan sevdâyı bırak
Küll-i şeyin Halikun illa vechehe bak
Hayat-ı câvide malik ol yürü (I. Ulvi,
1328:206)*

SONUÇ

Daha pek çok Ermeni asug incelen-
diğinde aşıklarla aralarında önemli ben-
zerlikler olduğu görülecektir. Bu da bize
Türk kültürünün Ermeni milletinin kül-
tür hayatı üzerindeki tesirini açıkça gös-
termektedir. Sarkis Zeki, âşık tarzının
ve Bektaşî edebiyatımızın yalnız Türkler
arasında değil, Osmanlı coğrafyasında
yaşayan farklı kültür nüvelerinden biri
olan Ermeniler üzerinde de ne kadar
müessir olduğunun açık bir delilidir.
Âşık Sarkis Zeki'nin Türk kültürün güç-
lü bir yansıması olarak ortaya çıkışında
Bektaşî Kültürü potasında yoğrulması-
nın büyük payı vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Rasim, (1340) Fuhş-ı atik II
BAYRI, Halit (1980) "Semaî Kahveleri" Türk Folk-
lor Araştırmalar Cilt 1, Sayı 11, Haziran
BEYSANOĞLU, Şevket (1992), "Diyarbakır Halk
Kültüründe Saz Şairleri Geleneği ve Türkçe
Söyleyen Diyarbakırlı Ermeni Aşuglar", IV
Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi
Bildirileri, II. Cilt Halk Edebiyatı, Ankara
İZZET Ulvi, (1328) "Halk Şairi Zeki", Türk Yurdu,
Cilt 3
KÖPRÜLÜ, Fuat (1989) Edebiyat Araştırmalar I
İstanbul
KÖPRÜLÜ Fuat (1922) "Türk Edebiyatının Erme-
ni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri" Edebiyat
Fakültesi Mecmuası, C.II, Mart.
NOYAN, Bedri (2002) Bütün yönleriyle Bektaşilik
ve Alevlik Cilt 3-4
PAMUKCIYAN Kevork (2002) Ermeni Harfli
Türkçe Metinler, Yayına Hazırlayan : Os-
man Köker, İstanbul.
SONYEL, S. Ramazan (1987) Türk Kurtuluş Sava-
şı ve Dış Politika I Ankara
TURAN, Refik, SAFRAN M. (1999) Atatürk ilkele-
ri ve İnkılap Tarihi, Ankara.

Kaynak Kişiler

1. Ahsen Turan Derlemesi, Kaynak Kişi Âşık Bektaş
Gazeloğlu, Çingeyli Köyünden, Derleme Tarihi
1990.
2. İsmet Çetin Derlemesi, Kaynak Kişi, Yusuf Öz-
türk, Haydar Sultan Köyünden Derleme Tarihi
1984, Mifat Arşivi